

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՆԿԱՊԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԳՐԱԲԱՐՈՒՄ

1. - Նախադասութեան մէջ միաւորուած բառերը փերականօրէն կապակցուում են իրար հետ մի որոշակի միտք արտայայտելու համար: Այդ կապակցութիւնը լինում է հոլովներով, համաձայնութեամբ, շարադասութեամբ, շաղկապներով եւ այլն: Ամեն լեզու ունի բառերի իրեն յատուկ օրէնքները, եւ դրանք խախտուելու դէպքում նախադասութեան միտքը, կամ նրա մէջ մտնող բառերից մէկի կամ միւսի իմաստը մութ եւ անհասկանալի է մնում: Երբեմն, սակայն, կապակցութեան ընդունումը կարգը խախտուում է, եւ այնուամենայնիւ արտայայտուած միտքը հասկանալի է լինում: Վերցնենք հետեւեալ օրինակը. Ժառան, որ ականջներով չի լսում, մկաններով են լսել տալիս նրան: Սա մի բարդ ստորադասական նախադասութիւն է, որի մէջ երկրորդական նախադասութիւնն ընկած է գլխաւորի մէջտեղը: Գլխաւորի առաջին բառը՝ Ժառան, իր հոլովական ձեւով չի կապուում նոյն նախադասութեան շարունակութեան հետ: Եթէ հանենք երկրորդական նախադասութիւնը, գլխաւորը կը մնայ հետեւեալ տեսքով՝ «Ժառան մկաններով են լսել տալիս նրան»: Բայի խնդիրը՝ Ժառան, պէտք է դրուէր տրական հոլովով, բայց դրուած է ուղղականով, այդ պատճառով վերջում դրուած է դրա նշանակութեամբ մի բացայայտիչ բառ՝ բայի պահանջած հոլովով՝ նրան, որով պէտք է դրուած լինէր առաջին բառը: Քերականօրէն կապակցուած ձեւով, ուրեմն, նախադասութիւնը պէտք է լինէր այսպէս՝ Ժառային, որ ականջներով չի լսում, մկաններով են լսել տալիս: Նոյն նախադասութիւնը գրաբարում, որից թարգմանաբար բերուեց այստեղ, հետեւեալ

ձեւով է. Ժառայ, որ ընդ ունկն ոչ լսէ, ընդ մկանունս տան լսել նմա (Եզեհիկ. Գիրք Առաջին, ԺԵ, էջ 43): Վերելում բացատրուած ձեւով վարուելով՝ որպէս բացայայտիչ դրուած բառը հանելով, նրա հոլովը տալով առաջին բառին եւ ստեղծելով փերականական կապակցութիւն, կը ստանանք հետեւեալը. Ժառայի, որ ընդ ունկն ոչ լսէ, ընդ մկանունս տան լսել:

Այս երեւոյթը, երբ նախադասութեան մի անդամ փերականօրէն ընդունուած կանոններով չի կապակցուում նախադասութեան միւս անդամների հետ, բայց իմաստը հասկացուում է, կոչուում է անկապակցութիւն:

Անկապակցութիւնն ընդհանրապէս բանաւոր-խօսակցական լեզուին է յատուկ, երբ մարդ արագ խօսելով, կամ անուշադիր լինելով՝ իր խօսքը չի կազմում փերականական կանոններով: Բայց անկապակցութեան զանազան տեսակներ գտնում ենք նաեւ գրաւոր լեզուի մէջ, թէ՛ աշխարհաբարում (տե՛ս Ա. Այտընեան, Քննական փերականութիւն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի, Վիեննա, 1866 թ., էջ 264-267, Մ. Արեղեան Երկեր, Զ. հատոր, 1974 թ., Աշխարհաբարի շարահիւսութիւն, էջ 407) եւ թէ՛ մանաւանդ գրաբարում, որտեղ այն երեւան է գալիս աւելի յաճախ եւ բազմազան ձեւերով: Անկապակցութիւն համարուում են ոչ ամեն տեսակի փերականական շեղումները, այլ միայն այնպիսիները, որոնք լինում են որոշ կանոններով, իմաստի մթութիւն չեն առաջացնում եւ սխալ չեն համարուում: Տեսնենք գրաբարի անկապակցութեան քննորոշ տեսակները:

2. ա. Վերելում բացատրուածն անկապակցութեան տեսակներից մէկն է,

նոյն տեսակից են նաեւ հետեւեալները:

Ամենայն մարդ եւ անասուն, որ գտցի ի դաշտի եւ ոչ մտցէ ի տուն, անկցի ի վերայ նորա կարկուտն . . . (Ելք, Թ, 19= ամեն մարդ եւ անասուն, որ կը գտնուի դաշտում եւ չի մտնի տուն, նրա վրայ կարկուտ կը թափուի): Կապակցուած ձեւով նախադասութիւնը պէտք է լինէր այսպէս. Ի վերայ ամենայն մարդոյ եւ անասնոյ, որ գտցի ի դաշտի եւ ոչ մտցէ ի տուն, անկցի կարկուտն. կամ փոխուած շարադասութեամբ՝ Անկցի կարկուտն ի վերայ ամենայն մարդոյ եւ անասնոյ, որ գտցի ի դաշտի եւ ոչ մտցէ ի տուն: Ներքեւի բոլոր օրինակները կարելի է այսպէս շրջել՝ երկրորդական նախադասութիւնը ետադաս դնելով: Գուրմ, գոր փորեաց եւ պեղեաց, ի նոյն անկցի ի խորխորատ (Սաղմոս, է, 16,= Գուրմ, որ փորեց եւ խորացրեց, (ինքը) կ'ընկնի նոյն խորխորատի մէջ): Առաջին բառը պէտք է լինէր ի նախորդով հայցական՝ ի գուրմ՝ ի նոյն խորխորատ անկցի, գոր փորեաց եւ պեղեաց: Մարդ, որ ոչ լուիցէ, գոր խաւսիցի մարգարէն յանուն իմ, եւ խնդրեցից զվրէժ ի նմանէ (Բ. Աւրեմ, ԺԸ, 19,= Այն մարդը, որ չըլսի իմ խօսքերին, որ մարգարէն կը խօսի իմ անունով, եւ նրանից վրէժ կը լուծեմ), փոխանակ՝ ի մարդոյ, որ ոչ լուիցէ, . . . եւ խնդրեցից զվրէժ: Մովսիսինդ, որ առանձինն . . . սպանող է, նովիմք զմադս հնացեալս հնարին քծիշկի հատանել (Եզկիկ, Գիրք Առաջին, ԺԵ, էջ 47-48= Մովսիսինդ, որ առանձին սպանող է . . . նրանով քծիշկները հնար են գտնում հնացած մադսները հեռացնելու)՝ փոխանակ՝ մովսիսնդ, որ առանձինն սպանող է, զմադս հնացեալս հնարին քծիշկի հատանել: Մարդք, որ ոչ ի կապանաց զանգիտեն, եւ ոչ ի տանջանաց երկնչին, . . . ն՞վ է, որ կարէ նոցա դիմակաց լինել (Եղիշէ, էջ 59,= Մարդիկ, որ ոչ կապանք-

ներից են վախենում, ոչ տանջանքներից են երկնչում, . . . ն՞վ է, որ կարող է նրանց դիմադրել), փոխանակ՝ Մարդկան, որ ոչ ի կապանաց զանգիտեն, . . . ն՞վ է, որ կարէ դիմակաց լինել: Կամ փոխուած շարադասութեամբ՝ Ո՞վ է, որ կարէ դիմակաց լինել մարդկան, որ ոչ ի կապանաց զանգիտեն, ոչ . . . Այնոքիկ, որ եւ ոչ անձանց խորհեցան բարի առնել եւ անուն յիշատակի յաշխարհի թողուլ, զի՞ արդեաւք եւ մեղադրութիւն մեր այնպիսեացն ի ճահ պատահիցէ (Խոր., Գիրք Առաջին, Գ, էջ 10-11), փոխանակ՝ Այնոքիկ, որ եւ ոչ անձանց խորհեցան . . . , զի՞ արդեաւք մեղադրութիւն մեր ի ճահ պատահիցէ:

Պատահում է, որ երկրորդական նախադասութիւնն ամբողջութեամբ ընկնում է սկզբում, եւ նրա վերջում դրւում է ուղղականով բառը, իսկ գլխաւորն ընկնում է երկրորդականից յետոյ. Որ փրկեաց զնոսա հզարն, Տէր Ամենակալ անուն է նորա (Երեմիա, Ծ, 34), փոխանակ՝ Տէր Ամենակալ անուն է Հզարին, որ փրկեաց զնոսա: Կամ գլխաւորն է լինում սկզբում, իսկ նրանից յետոյ ընկնում է երկրորդական նախադասութիւնը. Ոչ կարեմք սուտ խաւսել այնմ, որ զամենայն ինչ գիտէ Աստուած, Փոխանակ՝ Ոչ կարեմք սուտ խաւսել Աստուծոյ, որ զամենայն ինչ գիտէ:

Երբեմն գլխաւոր նախադասութեան շարունակութեան մէջ չի դրւում բացայայտիչ բառը, եւ միայն իմաստից հասկացում է դա: Օրինակ՝ Ամենայն մարդիկ, որ ըմպեն զնա՝ յիմարեցուցանէ զմիտսն (Ա. Եզր, Գ. 18), որի մէջ բացակայում է սեռականը՝ զմիտս նոցա: Կապակցուած ձեւով պէտք է լինէր՝ Յիմարեցուցանէ զմիտս ամենայն մարդկան, որ ըմպեն զնա:

Երբեմն գլխաւոր նախադասութեան առաջին բառը դրւում է ոչ թէ ուղղականով, այլ այն հոլովով (եւ նախորդով), որով

դրուած է յարաբերականը՝ հոլովների ձգողութեան օրէնքով: Օրինակ Ամենայնի, որում շատ տուաւ, շատ խնդրեացի ի նմանէ (Ղուկ. ԺԲ, 48): Այս նախադասութեան մէջ ամենայն բառը չի դրուել ո՛չ բացառականով, ինչպէս նախադասութեան իմաստն է պահանջում, ո՛չ էլ ուղղականով՝ վերելի օրինակների նման, այլ նմանուելով յարաբերականի հոլովին՝ դրուել է տրականով: Կապակցուած ձեւով պէտք է լինէր՝ Յամենայնէ, որում շատ տուաւ՝ շատ խնդրեացի, կամ փոխուած շարադասութեամբ, շատ խնդրեացի յամենայնէ, որում շատ տուաւ:

2. բ. Որ յարաբերական դերանունը նախադասութեան իմաստի պահանջած հոլովով դրուելու փոխարէն երբեմն դրուում է ուղիղ ձեւով, բայց նրանից յետոյ դրուում է մի այլ բառ, սովորաբար որեւէ դերանուն՝ պահանջուած հոլովով: Օրինակ՝ Իսկ արդ ո՞ր Կարէ չար ինչ խորհել ի վերայ ազգիս այսորիկ, որք ունին այդպիսի գեղեցկութիւն կանայք նոցա (Յուդիթ, Ժ, 18): Որք դերանունը պէտք է դրուէր սեռականով, ինչպէս վերջում աւելադրութեամբ դրուած է նոցա բառը: Կապակցուած ձեւով կը լինի այսպէս՝ . . . ո՞ր Կարէ չար ինչ խորհել ի վերայ ազգիս այսորիկ, որոց կանայք ունին այդպիսի գեղեցկութիւն: Ունիմք շինուածս յերկինս, որ ոչ երեւին արքունիքդ առ նոքաւ (Նդիշէ, էջ 147), փոխանակ՝ . . . առ որովք ոչ երեւին արքունիքդ:

Երբեմն, սակայն, պահանջուած հոլովով բացայայտիչ բառը չի դրուում, եւ միայն որ յարաբերականի ուղիղ ձեւով հասկացուում է դրա իմաստը, օրինակ՝ Սկսան հարկանել ի ժողովրդենէ անտի վիրաւորս . . . առ ճանապարհան, որ մին ելանէր ի Բեթել, եւ միւսն ելանէր ի Գաբաա (Դատաւորք, Ի, 31), փոխանակ՝ . . . Յորոց մին ելանէր ի Բեթել:

Երբեմն որ յարաբերականի տեղ դրուում է գլի շաղկապը, օրինակ՝ Գոյ աստ

այր մի ի դրան քում, գի իրքդ այդ նովաւ վնարին (Ագաթ., 44, էջ 36, = այստեղ քո պալատում կայ մի մարդ, որի միջոցով այդ գործը գլուխ կը գայ), փոխանակ՝ որով վնարին իրքդ այդ: Ո՞չ այդ այն Մուշեղ է, գի զարբայն Պապ հրամանաւ դորա եւ դորին խորհրդով զաւրավարքն Յունաց սպանին (Բուզանդ, 5-րդ դար., ԼԵ, էջ 360), փոխանակ՝ որոյ հրամանաւ եւ խորհրդով զարբայն Պապ սպանին: Խնդրեաց էած անտի կին ի կայսերական տոհմէն, գի անուն էր նորա Ողոմպի (Բիւզանդ, 4-րդ դար., ԺԵ, էջ 192), փոխանակ՝ որոյ անուն էր Ողոմպի:

2. գ. Նախադասութեան համադաս անդամները դրուում են նոյն քերականական ձեւով՝ նոյն հոլովով, նոյն նախդրով ու հոլովով եւ այլն: Սակայն երբեմն կապակցութեան այս կանոնաւոր ձեւը խախտուում է, եւ նոյն պաշտօնն ունեցող անդամները դրուում են տարբեր բառ ձեւերով: Օրինակ՝ Յապստամբելն նորա ի Նաբուքոդոնոսորայ արքայէ եւ անցանելոյ գերդմաքքն, . . . խստացոյց զպարանոց իւր (Բ Մնացորդաց, ԼԶ, 13, = Երբ նա ապստամբեց Նաբուքոդոնոսոր արքայից եւ խախտեց երդումը (կամ՝ ապստամբելով եւ խախտելով), խստացրեց իր պարանոցը): Այստեղ նոյն պաշտօնն ունեցող երկու բառերից առաջինը դրուած է ի նախդրով հայցական՝ յապստամբելն, իսկ միւսը տրական հոլովով՝ անցանելոյ, որով խախտուել է համադաս բառերի նոյնաձեւութեան կանոնը: Երկուսն էլ նոյն հոլովաձեւով պէտք է լինէին՝ յապստամբել, յանցանել:

Նոյնպիսի անկապակցութեան օրինակներ են եւ հետեւեալները. Ի ժողովքն քազում ժողովրդոց եւ ըստ քաղաքաց քաղաքաց եկելոցն առ նա, ասէ առակաւ (Ղուկաս, Ը, 4, = երբ շատ ժողովուրդ հաւաքուեց եւ բոլոր քաղաքներից մարդիկ եկան նրա մօտ, առակով ասաց), փոխանակ՝

ի ժողովել . . . եւ . . . ի գալ: Ապա ժողով լինէր նախարարացն եւ իշխանացն, գործակալք եւ գաւազուխք, պետք . . . (Բուզ., 3րդ դպր., Ի, էջ 84,= ապա հաւաքուում էին նախարարները, իշխանները, գործակալները, գորազուխները, պետերը . . .) փոխանակ՝ ժողով լինէր նախարարացն եւ իշխանացն, գործակալացն, գաւազուխաց, պետաց՝ կամ՝ ժողովէին նախարարքն, իշխանքն, գործակալք, գաւազուխք, պետք:

Եւ ոչ ոք էր որ մնացեալ էր առ թագաւորին, եւ ոչ գունդ եւ այրեւծի, բայց միայն սակաւ սպասաւորաւք հանդերձ եւ որսոցն պառականաւք եւ ռահվիրայ մարդկան եւ խառնիմաղանջ խորանապահ գաւրուն եւ ռամիկսպաս գաւրաւքն եւ տիկնանք հանդերձ եւ արքայորդիքն մանուկն Արշակ (Բուզ., 3-րդ դպր., Ի, էջ 84): Այստեղ ընդգծուած բառերը, որպէս նախադասութեան համադաս անդամներ, պէտք է դրուած լինէին նոյն հոլովական ձեւով՝ ուղղականով, ինչպէս առաջին երկու եւ վերջին ընդգծուած բառերն են, ուրեմն՝ սպասաւորք, պառականք, եւ այլն, եւ կամ ամբողջը պիտի լինէր նոյնութեամբ, ինչպէս բերուած է, բայց առանց վերջին եւ շաղկապի՝ Ոչ ոք էր, որ մնացեալ էր առ թագաւորին, եւ ոչ գունդ եւ այրեւծի, բայց միայն սակաւ սպասաւորաւք հանդերձ . . . արքայորդիքն մանուկն Արշակ:

Ապա տայր հրաման Շապուհ արքայ Պարսից բերել շղթայս եւ արկանել ի պարանոցն Արշակայ, . . . եւ խղացուցանել գնա ի յԱնդմշն, եւ պնդեալ գնա մինչեւ անդէն մեռցի (Բուզ., 4րդ դպր., ԾԴ, էջ 260): Այս նախադասութեան մէջ եւտ հրաման բայի նոյն պաշտօնն ունեցող խնդիրներից առաջին երեքը դրուած են անորոշ դերբայով՝ բերել, արկանել, խղացուցանել, իսկ վերջինը անցեալ դերբայով՝ պնդեալ, սա նոյնպէս պէտք է լինէր անորոշ դերբայով՝ պնդել:

2. դ. Նոյն ենթական ունեցող անցեալ դերբայի եւ դիմաւոր բայի միջեւ երբեմն դրուում է եւ շաղկապ, որի հետեւանով նախադասութեան սկիզբը քերականօրէն չի կապուում նրա շարունակութեան հետ՝ սկսուում է մի ձեւով եւ վերջանում է մի ուրիշով: Օրինակ՝ Ապա ոխացեալ թագաւորն ընդ պատանեկին Գնելոյ եւ քազում անգամ հալածական առնէր գնա (Բուզ., 4րդ դպր. ԺԵ, էջ 184): Այս միտքը կապակցուած ձեւով պէտք է արտայայտուած լինէր կամ դերբայական դարձուածով պարզ նախադասութեամբ առանց եւ-ի, կամ եւ շաղկապով եւ դիմաւոր բայերով երկու համադաս նախադասութեամբ, այսպէս՝

1) Ապա ոխացեալ թագաւորն ընդ պատանեկին Գնելոյ՝ քազում անգամ հալածական առնէր գնա: 2) Ապա ոխացաւ թագաւորն ընդ պատանեկին Գնելոյ եւ քազում անգամ հալածական առնէր գնա: Բուզանդի բնագրից բերուած նախադասութիւնը այս երկու կանոնաւոր ձեւերի անքերական խառնուրդ է: Հետեւեալ օրինակներն անկապակցութեան այս նոյն տեսակից են, ուստի բերուում են առանց կանոնաւոր ձեւերը նշելու: Եւ հարեալ չորս ցիցս ի գետինն, երկուս ոտիցն եւ երկուս ձեռացն, եւ պրկեցին գնա (Ագաթ., տես 198, էջ 114): Իսկ այլոցն առ ժամանակ մի թողութիւն արարեալ եւ գամեմայն վնասուն պատնառս արկանէր գկապելովքն (Նդիշէ, էջ 20): Մոնչելով քարքառ արձակեալ եւ ասէ (Նդիշէ էջ 44): Գուցէ տեսեալ զարջառ եւ զոչխար եղբար քո մոլորեալս ի քանապարհի եւ անտես առնիցեն գնոսա (Նրկր. Աւրինաց, ԻԲ, 1): Իբրեւ ամս երկու կարգեալ զվարդապետութիւն իւր եւ նովին նշանագրովք տանէր (Վորիւն, էջ 44): Ընկալեալ զլրտեսսն եւ ընդ այլ քանապարհ արձակեաց (Թուրթ Յակովբայ, Բ, 25):

Կարող է անցնել դերբայի փոխարեն անորոշ դերբայի գործիականը լինել, ինչպես հետևեալ օրինակում՝ Երեւն Մրջիւնիկ անուն տալով յեկեղեցուցն Ողմպեայ տիկնոջն ընծռել զմահուն գործ եւ սպանանէր (Բուգ., 4րդ դպր., էջ 194):

Նոյնը լինում է նաեւ ուրիշ շաղկապներով եւ շաղկապական բառերով, օրինակ՝ ի ծննդեմէն եւեթ մոլորութեամբ լեալ, մինչ նովիմբ եւ վախճանեցաւ (Խոր., էջ 192): Եւ նորա անյուսացեալ յինէն, նմին իրի առաքեաց զհաւանայապետն Հիւրկանոս (Խոր., էջ 140):

2. Ե. Ստորադասական շաղկապով կամ մի յարաբերական բառով կապուած երկրորդական նախադասութեան բայը, որ պէտք է դրուի դիմաւոր ձեւով, երբեմն դրուում է անցեալ դերբայով, իսկ գլխաւորինը՝ դիմաւոր ձեւով: Օրինակ՝ Զոր իբրեւ լուեալ արքային, ասէ (Բուգ., 4րդ դպր., ԺԵ, էջ 192): Այս նախադասութիւնը խառնուրդ է հետեւեալ երկու կանոնաւոր ձեւերի. 1) բարդ ստորադասական նախադասութիւն դիմաւոր բայերով՝ գոր իբրեւ լուաւ արքայն, ասէ. եւ 2) պարզ նախադասութիւն դերբայական դարձուածով, առանց շաղկապի՝ գոր լուեալ արքային՝ ասէ: Բուզանդի բնագրում խօսքը կազմուած է այս երկուսի անհետեւողական խառնուրդով: Այլ օրինակներ՝ ապա թագաւորն Պարսից, քանզի գայս լուեալ ի քաղէիցն, տանիկ ուղտով արձակէ ի Հայս արս գողոյ եւ գջրոյ (Բուգ., 4րդ դպր., ԾԴ, էջ 256), փոխանակ 1) առանց շաղկապի՝ գայս լուեալ . . . արձակէ, կամ 2) դիմաւոր բայով՝ քանզի գայս լուաւ, . . . արձակէ: Այլ թեպէտ եւ վաղու լուեալ զբաւքն, ոչ ինչ ժամանեաց հասանել յամբովկ գործոյն պատերազմի (Ագաթ. 18, էջ 24): Զոր թեպէտ եւ վաղ գիտացեալ Մեծին Ներսիսի, ոչ յառաջ քան զկոտորելն

ժամանեաց հասանել (Խոր., էջ 289):

2. Գ. Բարդ ստորադասական նախադասութեան կազմի մէջ մտնող երկրորդական նախադասութիւնը, որ գլխաւորի հետ կապուում է մի ստորադասական շաղկապով, երբեմն դիմաւոր բայի փոխարեն ունենում է անորոշ դերբայ, որից առաջանում է փերականական անհետեւողականութիւն: Օրինակ՝ Պարտ է, զի ի դաշտէն ի լեռնակողմն փոխել (Փարպ. էջ 298): Այս նախադասութիւնը խառնուրդ է հետեւեալ երկու ձեւերի. 1) պարզ նախադասութիւն դերբայական դարձուածով, այդ դէպքում աւելորդ է զի շաղկապը՝ պարտ է ի դաշտէն ի լեռնակողմն փոխել, եւ 2) բարդ նախադասութիւն, որի մէջ երկրորդականը կը սկսուէր զի շաղկապով եւ կ'ունենար դիմաւոր բայ՝ Պարտ է, զի ի դաշտէն ի լեռնակողմն փոխիցուի (այս տեսակի անկապակցութեան բացատրութիւնը տես Վ. Զաւրիսեան, Բնական փերականութիւն հայկազնեան լեզուի, Վիեննա, 1885, էջ 460): Այլ օրինակներ՝ Արձակեաց մեծաւ հանդերձաւ, քազում պատուիրանաւ, զի գջուղա ինքնին ի գլխովին զքոամբ արկանել (Բ. Մակ., ԺԴ., 13), փոխանակ՝ 1) Արձակեաց . . . գջուղա . . . զքոամբ արկանել, կամ 2) Արձակեաց . . . զի գջուղա . . . զքոամբ արկանիցեն (կամ՝ արկցեն): Ետ հրաման զԵւսեբիոս արկանել ի քանդ, (Բուգ., 4րդ դպր., Ը, էջ 156), փոխանակ՝ 1) ետ հրաման զԵւսեբիոս արկանել ի քանդ, կամ 2) ետ հրաման, զի զԵւսեբիոս արկցեն (կամ արկանիցեն) ի քանդ: Հրաման տայր վասն առաքինոյն Գայիանեայ, թե նախ զեզուն ընդ ծործորակսն հանել եւ ապա սպանանել (Ագաթ., 205, էջ 118), փոխանակ՝ 1) Հրաման . . . տայր . . . հանել, կամ 2) Հրաման տայր, . . . թե (=զի) հանցեն:

3. Անկապակցութեան վերելում նկարագրուած ձեւերը, որքան էլ փերակա-

նօրէն անկանոն են, այնուամենայնիւ, եթէ կարելի է տեսլ, մի տեսակ օրինակաւորութիւններ, որոնք կազմուած են ֆերականական այնպիսի ձեւերի խառնուրդով, որոնք իրար հակասող եւ քացառող են: Այդպիսի անհետեւողական ձեւերը լեզուի օրէնքների քացայայտ խախտում են ներկայացնում եւ, ինչպէս կը տեսնենք ներքեւում, ամենայն հաւանականութեամբ բնագրի աղետաման հետեւանք են: Տեսնենք այս տեսակի անհետեւողականութիւններից հետեւեալները:

3. ա. Անցեալ դերբայով եւ եմ բայով կազմուող քաղաղրեալ ժամանակները գրաբարում երկու ձեւ են ունենում. դրանք կազմուած են եմ բայի տարբեր դէմքերով եւ համապատասխան ենթականերով՝ (ես) տեսեալ եմ, (դու) տեսեալ ես եւայլն, կամ բոլոր դէմքերի եզակի եւ յոգնակի թուի համար վերցւում է բայի միայն եզակի երրորդ դէմքը, որի հետ դրում է սեռական հոլովով մի խնդիր՝ ենթակայական սեռական՝ իմ տեսեալ է, եո տեսեալ է, մեր տեսեալ է եւ այլն: Այս վերջինները ֆերականօրէն անենթակայ նախադասութիւններ են, քանի որ դրանց սեռական խնդիրները՝ իմ, եո, մեր, ձեր, եւ այլն, որ աշխարհաբար թարգմանում են որպէս ենթակայ, ոչ թուով, ոչ էլ դէմքով չեն համաձայնում բայի հետ, որը միշտ անփոփոխ կերպով եզակի երրորդ դէմքով է դրում, ուստի դրանք՝ սեռականները, գրաբար կապակցութիւններում չեն կարող դիտուել որպէս ենթակայ:

Հագուադէպ գործածութեամբ, սակայն, այս երկու տարբեր կազմութիւնների (ես տեսեալ եմ - իմ տեսեալ է) խառնուրդ է դուրս գալիս: Օրինակ՝ . . . առ պարսպան նրուսադէմի, զոր էին նոցա սրբեալ (Նէեմի, Բ, 13), փոխանակ՝ . . . զոր էին նոքա սրբեալ, կամ 2) զոր

էր նոցա սրբեալ: Այսպիսի օրինակ է նաեւ հետեւեալը՝ իմ ի մանկութենէ իմմէ համակ ի նակատու եւ ի կոխ մտեալ եմ . . . (Բուգ., 5րդ դպր., Ե, էջ 308); փոխանակ՝ 1) ես մտեալ եմ, կամ 2) իմ մտեալ է:

3. բ. Բաղադրեալ ժամանակների վերոյիշեալ ենթակայական սեռականով ձեւերը, եթէ անցեալ դերբայն անցողական բայից է, կրաւորական իմաստ չեն ունենում, այլ միայն ներգործական: Այսպէս, իմ տեսեալ է ձեւը նշանակում է ես տեսել եմ, ի տարբերութիւն ես տեսեալ եմ ձեւի, որ կարող է եւ ներգործական եւ կրաւորական իմաստ ունենալ՝ ես տեսել եմ, ես տեսնուել եմ: Բայց երբեմն ենթակայական սեռականով ձեւերի հետ հայցական խնդրից քացի դրում է նաեւ քացառական հոլովով մի ներգործող խնդիր, որ կրաւորական բայերին է յատուկ եւ ֆերականօրէն չի կապուած հայցականով դրուած ուղիղ խնդրի հետ: Օրինակ՝ . . . ուր գառաջինն էր շինեալ զեկեղեցին ի հաւոյն նոցա Գրիգորէ (Բուգ., 3րդ դպր., ԺԹ, էջ 76): Պէտք է լինէր կամ 1) . . . ուր գառաջինն էր շինեալ զեկեղեցին հաւոյն նոցա Գրիգորի (=որտեղ առաջին եկեղեցին շինել էր նրանց պապ Գրիգորը), կամ 2) . . . ուր առաջինն (ուղղական) էր շինեալ եկեղեցին ի հաւոյն նոցա Գրիգորէ (=որտեղ առաջին եկեղեցին շինուած էր նրանց պապ Գրիգորի կողմից): Ձի թեպէտ եւ յԱստուծոյ էր պարգեւեալ զյաղթութիւնն յամս կենաց երանելոյն Թէոդոսի . . . (Խոր., էջ 310): Պէտք է լինէր, կամ 1) թեպէտ եւ Աստուծոյ էր պարգեւեալ զյաղթութիւնն . . . (=թեպէտ աստուած էր պարգեւել յաղթութիւնը), կամ 2) թեպէտ եւ յԱստուծոյ էր պարգեւեալ յաղթութիւնն (=թեպէտ եւ Աստուծոյ էր պարգեւուած յաղթութիւնը):

Երբեմն ներգործական բայի պարզ ժամանակի հետ գործածուած գտնում ենք հայցականով ուղիղ խնդիր եւ քացա-

ռականով ներգործող խնդիր, որոնք ըստ լեզուի կանոնների չեն կարող միեմնոյն բայի հետ դրուել եւ բացառում են միմեանց: Օրինակ՝ . . . ուր արգելին զնա ի խուռն պատերազմին ի զարաց անտի (Բուզ., 5րդ դպր., է, էջ 316): Սա անկանոն խառնուրդ է հետեւեալ երկու կապակցութիւնների. 1) ուր արգելաւ նա . . . ի զարաց անտի (=որտեղ շրջապատուեց (շրջապատուել էր) նա զօրքերի կողմից, եւ 2) ուր արգելին զնա . . . զարբն (=որտեղ շրջապատեցին (շրջապատել էին) նրան զօրքերը:

4. Քերականական անկանոնութեան այս վերջին երկու (3-ա., 3. բ.) ձեւերը, ինչպէս նշուեց վերելում, կարող են լինել բնագրի աղանատման հետեւեալ, մի բան, որ կարող է պարզել միայն այդպիսի ձեւեր պարունակող բնագրերի տարբեր ձեռագրերի համեմատութիւնը: Արդէն որոշ երկերի տարբեր հրատարակութիւնների եւ ձեռագրական այլընթերցումների համեմատութիւնը երեւան է հանում բնագրի այդպիսի աղաւաղման փաստեր: Այսպէս, օրինակ, Եզնիկի «Նոյն Աղանդոց» գրքի հրատարակութիւններում (Վեներիկ, 1826, 1850, Կ. Պոլիս 1871, Թիֆլիս, 1914 եւ այլն) կայ հետեւեալ ընթերցումը. Եւ ոչ որս երբեք, որպէս մարդկան, արարեալ են վիշապաց (Եզնիկ, Գիրք առաջին, էջ 73): Այս նախադասութեան կազմութիւնը համապատասխան է վերելում՝ 3. ա. կէտում նկարագրուած անկանոնութեանը: Այն ուղղում է գոյութիւն ունեցող միակ ձեռագրով, որի մէջ բացակայում է են բայը (տես Հ. Անտոնան, «Քննութիւն եւ Համեմատութիւն Եզնիկայ նորագիտ ձեռագրին», Հայագիտական հետազօտութիւններ, Երեւան 1976 թ., էջ 143): Ըստ այդմ ուղղուած է «Նոյն Աղանդոց»ի 1959 թ. Փարիզի հրատարակութեան մէջ այսպէս՝ Եւ ոչ որս երբեք, որպէս մարդկան, արարեալ վիշապաց:

Այլ օրինակներ. Աշխարհն այն, ուստի դոցա եկեալ են: Այսպիսի անկանոն ընթերցում, համապատասխան վերելի 3. ա. կէտի, ունեն Բուզանդի վեներիկեան 1832, 1914, 1983 թ. թ. հրատարակութիւնները (Բուզ., 4րդ դպր., գլ. Ե), իսկ այլ հրատարակութիւններ՝ Ս. Պետրքուրգի 1883, Վեներիկի 1889, Թիֆլիսի 1912 թ.թ. տալիս են ուղիղ ձեւը՝ Աշխարհն այն, ուստի դոգա եկեալ են (Բուզ., էջ 140):

Եղիշէի «Վասն Վարդանայ . . .» գրքի 1957 թ. ֆննական հրատարակութեան 51րդ էջի ծանօթագրութեան համաձայն մի քանի ձեռագրեր եւ տպագիր հրատարակութիւններ ունեն այն նոյն՝ 3. ա. կէտի անկանոնութեանը համապատասխան հետեւեալ ընթերցումը. . . . ձեր արարեալ եւ կատարեալ իցէք, մինչդեռ ուրիշ ձեռագրեր եւ տպագիր հրատարակութիւններ ունեն ուղիղ ձեւը . . . ձեր արարեալ եւ կատարեալ իցէ (Եղիշէ, էջ 51):

Ագաթանգեղոսի գրքի 1909 թ. ֆննական հրատարակութեան 127րդ էջի 13րդ ծանօթագրութեան համաձայն մի քանի ձեռագրեր եւ տպագրութիւններ ունեն վերելի 3. բ. կէտի համապատասխան հետեւեալ անկանոն ընթերցումը. Զիւրդ էր հնար այդմ լինել, երբ ոչ յԱստուծոյ էր տուեալ գիրաւունս յաղթութեանն: Բայց ուրիշ ձեռագրեր եւ տպագրութիւններ տալիս են ուղիղ եւ կանոնաւոր ձեւը՝ . . . երբ ոչ Աստուծոյ էր տուեալ գիրաւունս յաղթութեանն (Ագաթ., էջ 136):

Աստուածաշնչի շատ հրատարակութիւններում՝ Վեներիկի 1805, 1860 թ.թ. եւ այլն գտնում ենք հետեւեալը. եւ ահա շնորհեալ է քեզ յԱստուծոյ զամենեւեան, որ են ընդ քեզ ի նաւիդ (Գործք Առաքելոց, Իէ, 24): Սա նոյնպէս համապատասխան է վերը նկարագրուած 3. բ. կէտին: Նոյն նախադասութեան ուղիղ ձեւը գտնում ենք Աստուածաշնչի այլ հրատարակութիւններում՝ Ս. Պետրքուրգի 1817 եւ Կ.

Պոլսի 1895թ. այսպես. — Եւ ահա շնորհեալ է քեզ Աստուծոյ զամենեսեան, որ եմ ընդ քեզ ի նաւիդ (=եւ ահա Աստուած շնորհել է քեզ այն բոլորը, որոնք քեզ հետ եմ նաւի մէջ): Ուղիղ ձեւն անշուշտ, այստեղ եւս ունի ձեռագրական հիմնաւորում:

Սակայն միայն այս անկանոն ձեւերը (3-ա., 3բ) չեն, որ ուղղում են ձեռագրերի եւ տպագիր հրատարակութիւնների տարբեր ընթերցուածներով: Անկապակցութեան վերելում նկարագրուած (2-ա. 2-գ.) ձեւերը նոյնպէս յաճախ ուղղում են եւ կարող են ուղղուել նոյն երկի տարբեր ձեռագրերի եւ հրատարակութիւնների օգնութեամբ:

Այսպէս, օրինակ, վերելում դրուած 2. ա. կէտին համապատասխան անկապակցութիւն է հետեւեալը. Դուք որ թողէ՛ք զիս, . . . եւ մատնեցիք զձեզ ի սուր (Նսայի, ԿԵ, 11-12), որ գտնում ենք Աստուածաշնչի 1805, 1860 եւ այլ բնականների հրատարակութիւններում: Ուղիղ ձեւը կայ 1817 թ. Ս. Պետրբուրգի եւ 1895 թ. Կ. Պոլսի հրատարակութեան մէջ, որտեղ բացակայում է որ յարաբերական դերանունը՝ Դուք թողէ՛ք զիս, . . . եւ մատնեցիք զձեզ ի սուր:

Համաձայն Մովսէս Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց» գրքի 1913 թ. Տփղիսի ֆինական հրատարակութեան տողատակի՝ մի քանի ձեռագրեր եւ տպագիր հրատարակութիւններ ունեն այսպիսի ընթերցում՝ Իսկ ի լինել սխալանաց ինչ Զրադաշտի առ տիկինն եւ հակառակութեան ի ներքս անկանելոյ, պատերազմ ի վերայ նորա յարուցանէ . . . (Խոր., էջ 56, 3րդ ծանօթագրութիւն), որի մէջ նոյն պաշտօնով երկու անգործ դերբայներից մէկը դրուած է հայցականով եւ ի նախդրով՝ ի լինել, միւսը տրականով՝ անկանելոյ: Սա համապատասխան է վերելի 2. գ. կէտին: Ուրիշ տպագրութիւններ եւ ձեռագրեր, սակայն, տալիս են ճիշտը՝ երկու դերբայն

էլ ուղիղ ձեւով, որ եւ դրուած է բնագրում՝ Իսկ ի լինել սխալանաց ինչ Զրադաշտի առ տիկինն եւ հակառակութեան ի ներքս անկանել . . .:

Աստուածաշնչի Վենետիկի 1805, 1860, Ս. Պետրբուրգի 1817 եւ այլ բնական հրատարակութիւններում կայ հետեւեալը. Թաւափեալ զճորձս իւր եւ ասէ ցնոսա (Գործք Առաքելոց, ԺԸ, 6), որը համապատասխան է վերելի 2. ք. կէտին: Այն ուղղուած է 1895 թ. Կ. Պոլսի հրատարակութեան մէջ՝ Թաւափեաց զճորձս իւր եւ ասէ: Ուղղումն այստեղ եւս, ինչպէս նախորդ օրինակներում, անշուշտ կատարուած է որեւէ ձեռագրի կամ ձեռագրերի հիման վրայ:

Այս նոյն տեսակի անկապակցութիւն է նաեւ հետեւեալը. Ոմն ի հրեշտակաց յամմահիցն գնդէն ստամբակեալ եւ ի բաց գնաց, որ դրուած է Եղիշէի «Վասն Վարդանայ . . .» գրքի 1957 թ. հրատարակութեան 37րդ էջի տողատակի 5րդ ծանօթագրութեան մէջ որպէս մի քանի ձեռագրերի եւ տպագրութիւնների այլընթերցում, մինչդեռ ուրիշ աւել շատ ձեռագրեր եւ տպագրութիւններ դնում են ուղիղ եւ քերականօրէն կապակցուած ձեւը՝ ոմն ի հրեշտակաց յամմահիցն գնդէն ստամբակեալ եւ ի բաց գնացեալ . . . զանլինելի յոյսն առաջի դներ:

Ըստ Ագաթանգեղոսի 1909 թ. Տփղիսի ֆինական հրատարակութեան 74րդ էջի 15րդ ծանօթագրութեան մի քանի ձեռագրեր եւ տպագիր հրատարակութիւններ ունեն՝ Զմարդիկն զարհուրեցուցանեին զի ի պաշտաման դիցն յոյովելոյ, որ համապատասխան է անկապակցութեան վերելի 2. գ. տեսակին: Ուրիշ աւելի շատ ձեռագրեր եւ տպագիր հրատարակութիւններ ունեն նոյնի ճիշտ ընթերցումը՝ Զմարդիկն զարհուրեցուցանեին վասն պաշտաման դիցն յոյովելոյ:

Վերելում՝ 2. գ. կէտում, Ղազար

Փարպեցուց քերուած օրինակի համար հրատարակիչները տողատակի 29րդ ծանօթագրութեան մէջ նշել են՝ «Թերեւս՝ պարտ է մեզ ի . . .» այսինքն ենթադրել են նախադասութեան հնարաւոր երկու ուղիղ ձեւերից, որ նշուեց վերելում, առաջինը:

Անկապակցութեան տարածուած ձեւերին (2.ա. 2.գ.) զուգահեռ կապակցուած ձեւերի առկայութիւնը ձեռագրերում եւ տպագիր հրատարակութիւններում կարելի է ընդունել երկու կերպ: Կամ դրանց անկապակցութեան ձեւերը գալիս են արտագրող գրիչներից եւ հրատարակիչներից, որպէս բնագրի աղաւաղում, եւ կամ, ընդհակառակն, անկապակցութիւնը պատկանում է հեղինակին, իսկ դրանց ուղղուած ձեւերը ծագում են արտագրող գրիչներից եւ հրատարակիչներից, որոնք անկապակցութիւնը սխալ համարելով եւ չընդունելով՝ ուղղել են լեզուի փերականական կանոններին համապատասխան:

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Ագաթ.- Ագաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց, քննական բնագիրը Գ. Տէր-Մկրտչեանի եւ Ս. Կամայեանի (Տփղիսի 1909 թ. քննական հրատարակութիւնից վերատպութիւն աշխարհաբար թարգմանութեանը զուգահեռ), Երեւան, 1983:

Բուզ.- Փաւստոսի Բիւզանդացւոյ Պատմութիւն Հայոց, Երեւան, 1987 (վերատպութիւն Ք. Պատկանեանի՝ 1883 թ. Պետերբուրգում կատարած հրատարակութեան):

Եզնիկ.- Եզնիկայ վարդապետի Կողբացւոյ Եղծ Աղանդոց, Թիֆլիզ, 1914:

Եղիշէ.- Եղիշէի Վասն Վարդանայ եւ Հայոց Պատերազմին, աշխատութեամբ Ե. Տէր-Մինասեանի, Երեւան, 1957:

Խոր.- Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց, աշխատութեամբ Մ. Արեղեանի եւ Ս. Յարութիւնեանի, Տփղիս, 1913:

Կորիւն.- Վարդ Մաշտոցի, բնագիրը ձեռագրական այլընթերցուածներով, թարգմանութեամբ . . . ի ձեռն Մ. Արեղեանի, Երեւան, 1941:

Փարպ.- Ղազարայ Փարպեցւոյ Պատմութիւն Հայոց եւ Թուրք առ Վահան Մամիկոնեան, քննական բնագիրը Գ. Տէր-Մկրտչեանի եւ Ստ. Մալխասեանի (Տփղիսի 1904 թ. քննական հրատարակութիւնից վերատպութիւն աշխարհաբար թարգմանութեանը զուգահեռ), Երեւան, 1982:

Մնացած համաոտագրութիւնները Աստուածաշնչի գրքերին են, դրանք գիտութեան մէջ յայտնի եւ ընդունուած են, ուստի այստեղ չեն քերուած:

ՊՕՂՈՍ ՇԱՐԱՔԻՍԱՆԵԱՆ